

Môžeme byť spokojní?

V čísle 5/1993 sme otvorili diskusiu o stave životného prostredia v Slovenskej republike príspevkom, v ktorom sa k týmto problémom vyjadruje Spoločnosť pre trvalo udržateľný život v SR. V diskusii budeme pokračovať aj v nasledujúcom ročníku. Príspevky uverejňujeme bez predchádzajúceho recenzovania a nemusia vyjadrovať názor redakcie.

Redakcia

Jestvuje nová paradigma pre ekologickú politiku na Slovensku?

Jedným z nových princípov formovania efektívnej politiky intervencie štátu v záujme ochrany životného prostredia, ale aj dlhodobého ekonomického rozvoja, je koncept ekologicky trvalo udržateľného rozvoja. K takémuto modelu formovania a riadenia spoločnosti sa prihlásila i slovenská vláda vo svojom programovom vyhlásení z júla 1992. Deklaruje v ňom, že riešenie problémov životného prostredia považuje za neoddeliteľnú súčasť transformačnej politiky. Za rozhodujúcu stratégiu tvorby a ochrany životného prostredia pokladá harmonizáciu ľudských aktivít s možnosťami prírodného prostredia. Na programové vyhlásenie vlády nadväzuje Uznesenie Národnej rady Slovenskej republiky č. 25 z júla 1992, v ktorom sa už priamo odporúča:

- formulovať ekologickú politiku SR,
- pre naplnenie cieľov tejto politiky zaviesť nové prístupy jej uplatňovania,
- predložiť koncepciu reštrukturalizácie hospodárstva z hľadiska stratégie ekologicky trvalo udržateľného rozvoja s prihliadnutím na stav životného prostredia v jednotlivých regiónoch,
- parametrizovať sociálnu a ekologickú dimenziu prechodu slovenskej ekonomiky na jej trhovú tvar,
- sociálnu a ekologickú dimenziu programu vlády Slovenskej republiky spojiť so štruktúrnou, regionálnou, modernizačnou stratégiou rozvoja.

Oba dokumenty vytvárajú dostatočný priestor pre formulovanie novej ekologickej politiky i zohľadňovanie ekologických aspektov v jednotlivých profiloch národohospodárskej politiky. Ak nemajú zostať iba formálnou deklaráciou, ktorá síce v krátkom čase môže zlepšiť (predovšetkým v medzinárodnom kontexte) dôveryhodnosť Slovenska ale dlhodobo ju likviduje úmerne s narastajúcimi ekologickými problémami, treba k obom dokumentom pristupovať s plnou vážnosťou a ich zá-

kladné postuláty postupne pretransformovať do rozvojovej stratégie spoločnosti.

Táto transformácia však predpokladá dôkladnú interdisciplinárnu a mnohodimenzionálnu analýzu konceptu trvalo udržateľného rozvoja (t. j. takého usporiadania spoločnosti, ktoré umožní harmóniu vzťahu medzi človekom a prírodou a dosiahnutie rovnováhy medzi ľudskou spoločnosťou a jej životným prostredím), nevyhnutnú pre zhodnotenie možnosti, resp. reálnosti takto vytýčeného cieľa v daných prírodných a spoločenských podmienkach, ako aj ujasnenie si výberu vhodných prostriedkov na jeho dosiahnutie v budúcnosti a ich implementáciu v optimálnej ekologickej politike.

V súvislosti s deklarovanou snahou o cieľavedomú zmenu orientácie slovenskej spoločnosti na ideu trvalo udržateľného rozvoja považujeme za potrebné uviesť aspoň niektoré, v odbornej literatúre publikované, názory na proces konceptualizácie trvalo udržateľného rozvoja.

Napriek množstvu vedeckých i populárnych prác venovaných tejto téme, zdá sa, že zatiaľ neexistuje úplný konsenzus, pokiaľ ide o koncept trvalo udržateľného rozvoja. Samotný pojem udržateľný rozvoj ostáva dosť neujasnenou a mnohoznačne chápanou ideou. Redclift (1991) sa napr. domnieva, že problém konceptu udržateľného rozvoja spočíva v tom, že „má pre rôznych ľudí rôzny obsah“, a práve v tom vidí nebezpečenie, že sa napokon môže stať módnou frázoou, iba akýmsi klišé. Takýto „sklz“ by v čase, keď sa udržateľný rozvoj stáva pre niektoré skupiny spoločnosti zmysluplnou rozvojovou paradigmatom 90. rokov (Lélé, 1991), ktorú navyše začali brať vážne i medzinárodné komerčné a finančné inštitúcie, nebol najšťastnejší.

Koncept udržateľného rozvoja sám oseba zahŕňa tak časový, ako aj priestorový aspekt rozvoja. Kým však Redcliftov prístup zohľadňuje tri základné dimenzie rozvoja (ekonomickú, politickú, epistemologickú), Niu (1993) akcentuje i potrebu rozvinutia priestorových rámcov, ktoré v dnešnom svete pribú-

dajúcich štátov presadzujúcich svoje národné záujmy na jednej strane a rastúcej integrácii globálnej ekonomiky na strane druhej, nemožno ignorovať, a ktoré by mohli teoreticky podoprieť rozvoj vhodnej metodológie na komparatívne hodnotenie udržateľného rozvoja v globálnom i regionálnom meradle.

Vo väčšine prác venovaných tejto téme sa rozvoj definuje terminológiou ekonomického rastu, pričom však koncepty nie sú zúžené len na sféru čistej ekonomiky, ale orientujú sa viac na komplexné ľudské potreby a aspirácie i celkovú organickú transformáciu spoločnosti. Tieto koncepty sú blízke ordoliberalným konceptom sociálne trhovej ekonomiky (prezentovaným napr. K. Adenauerom, L. Erhardom), v ktorých sa človek nechápe výlučne antropocentricky, ale pri zachovaní osobnej slobody sa podriaďuje „poriadku“, ktorý ho presahuje. Popri horizontálnych vzťahoch spoločnosti sa zachovávajú i isté vertikály, brániace jej neprimeranej atomizácii. Tieto koncepty zároveň berú do úvahy aj iracionálnu zložku ľudskej bytosti.

Vychádzajúc z týchto názorových konštrukcií, ekonomiku i životné prostredie možno potom považovať za komponenty, resp. súradnice holisticky chápaného priestorového systému a v súlade s Niuom (1993) definovať rozvoj ako dynamický proces vo vnútri komplexného prírodno-spoločenského systému, ktorý je vo všeobecnosti pozitívny a prínosný, ale za určitých okolností môže generovať aj záporné externality. Pri jeho analýze preto treba uvažovať s kvalitatívnymi a kvantitatívnymi, rovnako ako aj s časovými a priestorovými aspektmi rozvoja a na týchto úrovniach hodnotiť celkový rozvojový proces vo vzťahu k rozvojovým charakteristikám.

Takto chápaný priestorový prírodno-spoločenský systém obsahuje viacero vzájomne prepojených nepriestorových subsystémov s príslušnými operačnými dimenziami. Ide napr. o subsystémy:

- **kapacity zdrojov.** Operačné dimenzie tohto subsystému sa týkajú jednak veľkosti populácie, jednak kapacity prírodných zdrojov. Závisia od dostupnosti jednotlivých kategórií zdrojov, ich množstva, kombinácií, prístupnosti k nim, exploatačných nákladov, technologickej úrovne a substituovateľnosti zdrojov v regióne.
- **výkonnosti ekonomiky.** Tento subsystém vyjadruje schopnosť ekonomiky kvantitatívne a kvalitatívne meniť zdroje z pôvodného stavu na produkty spotreby, zabezpečujúc tak všeobecný blahobyt spoločnosti.
- **stability rozvoja.** Stabilita rozvoja sa definuje ako schopnosť udržiavať správanie ekonomiky v prijateľných medziach. Takáto stabilita zahŕňa: fyzickú stabilitu (oscilácie prírodného prostredia), ekonomickú stabilitu (vrátane štruktúrnej, funkčnej, ponukovo-dopytovej), socio-politickú (smerujúcu k spravodlivému systému s minimom možných sociálnych a politických konfliktov).
- **asimilačnej schopnosti životného prostredia.** Operačná dimenzia tohto subsystému predstavuje asimilačnú schopnosť životného prostredia, hodnotu, ktorou možno určiť hornú hranicu preťaženia životného prostredia. Prekročenie tejto hodnoty môže mať reverzibilné i ireverzibilné dôsledky na primárnu produktivitu biosféry. Musí byť determinovaná vo vzťahu k vhodným priestorovým horizontom.
- **schopnosti a inteligencie riadenia.** Ide o subsystém charakterizujúci management, jeho prispôsobivosť a pripravenosť. Integrálny efekt celého systému totiž možno meniť zámerným riadením a kontrolou určitého prvku subsystému. Efektívnosť tohto riadenia závisí od akumulovaných

vedomostí a inteligentnej manipulácie riadiacich subjektov spoločnosti. Od pripravenosti managementu závisí vo veľkej miere flexibilita rozvojovej stratégie, politiky a jej akcií.

Tieto subsystémy a ich operačné dimenzie sú významnými elementmi pri analýze udržateľného rozvoja, resp. jeho dosiahnutého či želaného stupňa na rozličných priestorových úrovniach.

Na operacionalizáciu tohto systému treba stanoviť súbor ukazovateľov charakterizujúcich mieru udržateľného rozvoja spoločnosti. Výskum poukázal na nevyhnutnosť výstižnejšieho merania udržateľného rozvoja, ktoré by lepšie ako doteraz určilo i ukazovatele schopné zdokonaľiť jeho hodnotenie, porovnávanie a prognózovanie. To znamená, že treba odvodiť celý súbor indikátorov týkajúcich sa jednotlivých komponentov systému, t. j. bohatstva zdrojov, sily ekonomiky, stability spoločnosti, tolerantnosti životného prostredia a spoľahlivosti rozhodovania managementu. Výber špecifických premenných by mal byť dosť všeobecný, aby umožnil komparatívne hodnotenie, ale mal by zároveň umožňovať aj rozumnú modifikáciu v priebehu procesu operacionalizácie, adekvátnu empirickým podmienkam jednotlivých priestorových systémov. Dostávajú extrémne ťažkosti pri pokusoch o meranie či oceňovanie premenných charakterizujúcich všetkých päť subsystémov. Okrem toho je tu napr. aj nevyriešená ústredná otázka, aké má byť základné ohodnotenie pre každú kategóriu, aká vysoká je miera udržateľnosti rozvoja, ale aj to, aký je reálne „únosný“ pomer medzi želanými cieľmi a uskutočniteľnými opatreniami.

Zdá sa, že až keď budeme schopní analyzovať a prekonať tieto ťažkosti, budeme môcť adekvátnejšie hodnotiť mieru udržateľného rozvoja v priestorovom systéme Slovenska a reálnejšie uvažovať o možnostiach a cestách aplikácie novej rozvojovej paradigmy, t. j. idey ekologickej trvalo udržateľného rozvoja i pre ekologicкую politiku Slovenska.

Zo skúseností s riešením komplexných ekologických problémov vyplýva, že dôležitým nástrojom dosahovania cieľov udržateľného rozvoja je umenie kompromisu. Napriek tomu, že kompromis roličných, resp. rozdielnych komponentov je v prírodno-spoločenských komplexoch obvyčajne kontroverzný, je však základom na dosiahnutie lepšieho „integrálneho efektu“ systému. Optimálny kompromis sa dotýka cieľov i nástrojov dosahovania a udržania želaného rozvojového stupňa. Ak máme za cieľ dosiahnuť určitý stupeň ekologickej udržateľného rozvoja, potom budú musieť politici urobiť určité kompromisy vo formuláciách ich rozvojových stratégií a programov. Pôjde predovšetkým o optimálny kompromis medzi mierou a kvalitou ekonomického rastu a úrovňou ochrany životného prostredia, o kompromis medzi súčasnými potrebami a potrebami budúcih generácií, o optimálny kompromis medzi spotrebou a kapitálovými investíciami, o kompromis medzi záujmami konkrétnych regiónov a s nimi súvisiacich, resp. susediacich regiónov, s cieľom dosiahnuť globálnu stabilitu a harmóniu v danom priestore v zmysle trvalo udržateľného rozvoja.

Aby sa rozvinula stratégia smerom k zdravšiemu sociálnemu, ekonomickému a ekologickému rozvoju Slovenska, treba nevyhnutne odhaliť a diagnostikovať jeho stav z hľadiska charakteristík udržateľného rozvoja. Na to sa musí súbežne vypracovať všeobecne prijateľný teoreticko-koncepčný rámec a standardizovať hodnotenie, meranie a porovnávanie tohto rozvoja, ako efektívny prostriedok príslušných vládnych politík pre rozvojové a riadiace inštitúcie, zohľadňujúci vhodné voľby a alternatívne akcie pre zdravý rozvoj spoločnosti. Okrem toho treba mať na zreteli, že koncept udržateľného rozvoja sa výraz-

ne dotýka problémov etiky a etickej citlivosti. Etika a etická voľba je dôležitou podmienkou pri tvorbe a implementácii stratégie udržateľného rozvoja environmentálnym managementom.

V súčasnosti u nás (ale nielen u nás), existujú tri základné prekážky pri orientácii na trvalo udržateľný rozvoj:

- neadekvátne chápanie významu definície a teoretického základu udržateľného rozvoja,
- neidentifikované prvky, dimenzie a vzťahy udržateľného rozvoja,
- neurčité stratégie a zdanlivo inkompatibilné národné záujmy spojené s rozvojovými programami u nás i v iných krajinách.

Ak sa budú eliminovať alebo aspoň minimalizovať efekty týchto faktorov, to znamená, ak sa budú môcť úspešne transformovať vhodne vypracované teoretické rámce do operatívnych a realistických nástrojov hospodárskej i ekologickej politiky v transformujúcej sa ekonomike Slovenska (vrátane prís-

lušných rozvojových programov), bude sa dať realistickejšie odhadnúť i čas potrebný na dosiahnutie želaného stupňa rozvoja slovenskej spoločnosti v zmysle trvalo udržateľného rozvoja.

Ružena Spáčilová

Literatúra

- Lélé, S. M., 1991: Sustainable development: A critical review. *World Development* 19, p. 606-621.
- Niu., W. Y., 1993: Spatial system approach to sustainable development. *Environmental Management* 2, p. 179-186.
- Redclift, M., 1991: The multiple dimension of sustainable development. *Geography*, 76, p. 36-42.
- World Bank, 1989: Striking a balance: The environmental challenge of Development. The World Bank, Washington, D.C.
- World Commission on Environment and Development, 1987: Our Common future, Oxford University Press, N. Y.

